

ABLONCZY BALÁZS

Védkunyhó*

Idegenforgalmi fejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben
1940 és 1944 között

A második bécsi döntés nyomán visszatartott észak-erdélyi területek négy évének történetét igyekszem bemutatni egy sajátos, és eddig igen kevésbé tárgyalt szempontból. A vizsgálat célja, hogy egy nemrégiben fellelt forráscsoportra támaszkodva bemutassam, miképp fonódott egybe az erdélyi magyar pozíciószerzés és nemzetépítés (esetenként: kirekesztés) és a turizmus fejlesztésének az ügye. Két, első látásra nem összetartozó fogalomról van szó, a kutatás folyamán azonban meggyőződtem róla, hogy a korszak kontextusában igen szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Az észak-erdélyi idegenforgalmi beruházások ügye önmagában is érdekes téma. Az a mód pedig, ahogyan a turisztikai iparág szereplői, az állami hivatalnokok, egyesületi vezetők, vármegyei tisztviselők, turisztikai szakértők a trianoni Magyarországnál gyengébben fejlett terület¹ revitalizálását elképzelték, különösen sokat elárul a magyar közvélemény és kormányzat nemzetiségpolitikájáról, a modernizáció akkori felfogásáról s nem utolsósorban a korabeli (és mai) Magyarország Erdélyképéről. A téma forrásadottságai ugyanakkor mostohák, mert az erdélyi turizmus fejlesztésének ügyével megbízott kereskedelmi és közlekedési minisztérium iratanyaga Budapest ostroma során megsemmisült.

---

* Egy ilyen tanulmány terjedelméhez képest aránytalanul sok személynek kell köszönetet mondanom, ezt azonban a rendkívüli körülmények és a forrásadottságok is indokolják. Bárdi Nándor vetette fel a kutatás ötletét, és problémáimat mindig meghallgatta. Kutatásaimhoz nélkülözhetetlen segítséget nyújtott a kolozsvári Jakabffy Elemér Alapítvány és a Kriza János Társaság. Gidó Attila (Kolozsvár) a kutatás során felmerülő akadályok elhárításában sietett segítségemre, Hudi József (Pápa) pedig fénymásolatokkal és információkkal. Ioan Drăgan-nak, a román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj) vezetőjének és Florin Mureșan levéltárosnak a kutatásban nyújtott támogatásért és jóindulatért tartozom köszönettel. Solymosi Katalin (CEU Könyvtár), Szálkai Kinga (BCE Társadalomelméleti Kollégium) és Székely István (Kolozsvár) készségesen segítettek a másutt nehezen elérhető szakirodalom tanulmányozásában.

1 Erről ld. *Gidó Csaba–László Márton: Észak-Erdély és Magyarország 1940. évi gazdasági fejlettségének összehasonlítása*. *Limes* 19(2006) 2. sz. 19–41.

„Nemzeti zarándoklat”

A turizmus történetét feldolgozó hazai monográfiák száma igen csekély, a turizmus és a nemzetépítés összefüggéseivel pedig senki nem foglalkozott eddig; holott a nyugat-európai és tengerentúli szakirodalom bőségesen tárgyalja a témát.² Az utóbbiak szűkebb témánk szempontjából is hasznosíthatóak. Általánosságban kijelenthetjük, a kereskedelmi értelemben vett turizmus a 19. században jelent meg. 1841. július 5-ét tekintik mérföldkőnek e téren, amikor Thomas Cook, a modern idegenforgalom egyik megteremtője elindította az egyik londoni pályaudvarról első egyshillinges turistacsoportját. A kísérlet sikerén felbuzdulva Cook nyomban meg is alapította utazási irodáját, amely az 1880-as években már Európán kívüli utak megszervezését is vállalta.³ A kezdet nemcsak az angolszász világban, hanem a kontinensen is sokáig a vállalkozói szférában jelölte ki a turizmus kizárólagos helyét: az utaztatást és az idegenforgalmi programok szervezését jobbra kereskedelmi tevékenységnek tekintették, az állam ekként is igyekezett azt szabályozni. Annak ellenére történt ez, hogy a turizmus nem az állami intézkedésektől teljesen függetlenül jött vagy jöhetett létre; sorsa és sikere összefüggött a fizetett szabadság vagy az állami betegbiztosítás kiterjesztésével. Közép-Európában (ezen belül az Osztrák–Magyar Monarchiában) először az egyes osztrák tartományokban ismerték fel a turizmus fejlesztésének fontosságát, és igyekeztek is elősegíteni a maguk szerény eszközeivel az idegenforgalom fejlesztését, jóllehet tevékenységüket a tőkehiány sokszor korlátozta.⁴

Az európai és tengerentúli idegenforgalom kialakulása/kialakítása idővel számos más, a gazdasági tevékenységen túlmutató szellemi mozgalomhoz is kötődött. Itt említhető, hogy a francia és a brit köztudatban ekkoriban „konstruálták meg” az addig ismert fürdő/gyógyhelyi típusú (*spa*) nyaralás mellett a tengerparti fürdőhely (*seaside resort*) fogalmát, hogy e helyeket is a szabadidő eltöltésének kedvelt terepévé változtassák.⁵ A 19. század második felében

2 Egy friss magyar turizmustörténet: *Jusztin Márta*: A turizmus története a két világháború között. PhD-értekezés. Bp. 2002. (ELTE BTK Történeti Intézet Könyvtára, D-706.). Fontosabb tézisei megjelentek *Új*: „Utazgassunk hazánk földjén!” A belföldi turizmus problémái a két világháború között Magyarországon. *Korall* 7(2006) 26. sz. 185–208. Ismeretterjesztő összefoglalás: *Kudar Lajos*: Turizmusunk története dióhéjban. Bp. 2003. 19–30. Nemzetépítés és turizmus összefüggéseiről ld. *Histories of Tourism: Representation, Identity and Conflict*. Ed. John K. Walton. Clevedon (UK), 2005. (ebben is elsősorban Shelley Baranowski, Kristin Semmens és John M. MacKenzie tanulmányait a Harmadik Birodalom turizmusáról, ill. a brit útikönyvek világméretéről), továbbá: *Katherine Haldane Grenier*: *Tourism and Identity in Scotland, 1770–1914: Creating Caledonia*. Aldershot (UK), 2005.

3 Cook-ról ld. *Piers Brendon*: *Thomas Cook. 150 Years of Popular Tourism*. London, 1991.

4 *Jill Steward*: *Tourism in Late Imperial Austria*. In: *Being Elsewhere – Tourism, Consumer Culture and Identity in Modern Europe and North America*. Eds. Shelley Baranowski–Ellen Furlough. Anne Arbor, 2001. 114–115.

5 E tekintetben mindenképp úttörő *Alain Corbin*: *Le territoire du vide. L’Occident et le désir du rivage, 1750–1840*. Paris, 1990. A problémáról angolul összefoglalóan *John Urry* alapművében: *The Tourist Gaze. Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London–Thousand Oaks–New Delhi, 1990. 17–27.

nemzetépítő célok is kapcsolódtak a turizmus és a turizmus fejlesztésének a kérdéséhez. Franciaországban a „*terroir*” (a *honi kistáj* értelmében) (újra)felfedezése társult a polgári társadalomképhez, melynek segítségével a republikánus ethoszt hozzá lehetett kapcsolni a franciáknál mindig is élénk regionális ideálhoz.⁶ Skóciában a Macpherson által kitalált 18. századi Osszián-dalok, valamint Walter Scott történelmi regényeinek a világa teremtette meg a „Skócia a mítoszok földje” közkeletű fogalmát, amely tagadhatatlanul nagy szerepet töltött be a skót nemzeti ébredésben (és megvolt persze a turisztikai vonzereje is). Ez a kép alakult a 20. század elejétől „brandd”, a skót önkép szerves részévé.⁷

A magyarországi Erdély-kép kialakítása és idegenforgalmi felkarolása szempontjából két korabeli európai párhuzam tűnik a szemünkbe. A közép-svédországi Dalarna 19. század végén kezdődő kultusza a városi polgárság körében a gyökerekhez való visszafordulást célozta. A tartomány archaikus paraszti világa (itt ugyanis még viselték a másutt korábban már levetett népviseletet), a vad és érintetlen természet képe, valamint a helyi kisbirtokos parasztság demokratizmusra megfelelt a svéd társadalom liberális normáinak és a néphagyomány ekkoriban keletkező kultuszának. 1892-ben nyílt meg az első skanzen Stockholmban, 1909-ben pedig megszületett a javaslat az első nemzeti park megalapítására. A Dalarnába, a „svéd paraszti élet templomába” irányuló turizmust a vasútépítések lendítették fel, ez a hely „nemzeti zarándoklat célpontjaként” ettől fogva szinte kötelező eleme lett a svéd nemzettel való érzelmi azonosulás ügyének. A két háború között, amikor még csak minden hatvanadik svédnek volt saját autója, minden hatodiknak volt viszont biciklije, nagymértékben fellendült a térségben a kerékpáros turizmus is. Az 1932-ben hatalomra jutott szociáldemokrata kormány diskurzusában pedig az idegenforgalom a modernitásnak képezte fontos alkotóelemét, s ezért jelentős központi támogatást is kapott.⁸

Az osztrák turistamozgalom nagynémet ágának a célkitűzései között is komoly helye volt a „Sprachgrenze” területei turizmus általi támogatásának és gazdasági fellendítésének. Nemzeti feladatként határozták meg, hogy a turisták felferessék a nyelvszigeteket vagy a nemzetiségi előrenyomulás által fenyegetett településeket. A turistáknak Karintiában, Dél-Tirolban, a Szudéta-vidéken vagy Stájerországban a német tulajdonban álló fogadóknak illett megszállniuk (az útikönyvek mindig figyelmeztették is őket erre). Arra is akadt azonban példa, hogy e mozgalom keretében újradefiniálták egyes települések hivatását; ez tör-

6 Patrick Young: *La Vieille France as Object of Bourgeois Desire: The Touring Club de France and the French Regions, 1890–1918*. In: *Histories of Leisure*. Ed. Rudy Koshar. Oxford–New York, 2002. 183–184.

7 Cara Aitchison–Nicola E. Macleod–Stephen J. Shaw: *Leisure and Tourism Landscapes*. London, 2001. 79–93. Skócia egy szeletéről és a „Felföld” mítoszához hasonló „fisherfolk” önképről ld. még: Jane Nadel-Klein: *Fishing for Heritage – Modernity and Loss Along the Scottish Coast*. Oxford–New York, 2003. 133–169. (Perpetual Crisis c. fejezet).

8 Dalarna kultuszáról ld. *Orvar Löfgren: Know your country*. In: *Being Elsewhere* i. m. 138–148. Volt hasonló paraszti kultúra által motivált turizmus Hollandiában is a századfordulón és később Québecben: J. Nadel-Klein: i. m. 175–176.

tént például a dél-csehországi Hōritzben (ma: Hořice na Šumavě). A passiójátékok 1893-ban kezdődő inszenálása arra szolgált, hogy szervezője, a *Böhmerwaldbund* konkurenciát támasszon segítségével a neves oberammergaui játékoknak és ezzel is növelje a hely vonzerejét a nagynémet nemzeti mozgalom hívei körében (noha ez utóbbi nem volt túl jó véleménnyel a katolikus egyháztól).⁹ A szóban forgó esetben – az 1940 és 1944 között megvalósult erdélyi tervekkel ellentétben – az államhatalom semleges magatartást tanúsított a mozgalom által gerjesztett konfliktusokkal kapcsolatban.

A magyar turizmus (és természetjáró mozgalom) nemzeti céljairól hozzávetőlegesen rendelkezünk ugyan csupán információkkal, egy frissen megjelent tanulmány megállapításai szerint azonban nálunk is korán megjelentek a nacionalista ösztönző erők; a turizmus mondhatni „imperialista projektté” lett, melynek során a honismeret egyre inkább „katonai felderítéssé vált”.¹⁰ Az 1873-ban alapított *Magyarországi Kárpát Egyesület* (MKE) működése hozott e téren fordulatot, midőn a transznacionális, jámbor természetbarát célok helyébe nemzetibb célkitűzések is betüremkedtek. Alexander Vari 1889–1890-re tette a változás időpontját: ekkortól jelentek meg az egyesület irataiban kifejezetten nemzetkarakterológiai érvek. A nagyjából a szepességi (tehát etnikailag kevert vidéken) létrejött MKE végig megőrizte valamit kezdeti céljaiból. Vari szerint az 1896-ban alapított *Magyar Tanítók Turista Egylete* érvényesítette legkövetkezetesebben a nemzetépítő szempontokat, felépítve a „turista-harcos” imázsát. Megalakulása után korán megjelentek az egyesület programjában az erdélyi kirándulások, melyekről beszámolva a jórészt magyarországi, középosztályi turisták egyfajta kolonizátor szerepben tűntek fel, s velük szemben a helyiek afféle ellenállókként vagy olyanokként, akik passzívan eltűrik a magyar nemzeti célok érvényesülését.¹¹

Mindent egybevetve, az Európában – és bizonyos értelemben a tengerentúlon is – a turizmus szervezése és fejlesztése szinte természetes módon vált egy szórakoztatásra épülő gazdasági tevékenységből (aminek voltak persze eszme- és mentalitástörténeti alapjai is: gondoljunk csak a *Grand Tour* hagyományára vagy a romantika korának vadregényes tájak, új érzékenységek iránti fogékonyságára)¹² összetett szellemi építménnyé, melyben összeolvadtak a nemzetépítő célok, a természet és a paraszti kultúra megőrzése iránti elkötelezettség, valamint a gazdasági érdekek és a társadalompolitikai elképzelések. A konstrukció összetevői régióként eltértek egymástól, ahogyan a turisztikai kezdeményezések állami megítélése is változatosan alakult.

9 Pieter Judson: „Every German Visitor has a völkisch obligation he must fulfill”. Nationalist Tourism in the Austrian Empire. In: *Histories of Leisure* i. m. 151–158.

10 Alexander Vari: From Friends of Nature to Tourist Soldiers: Nation-Building and Tourism in Hungary, 1873–1914. In: *Turizm. The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism*. Eds. Anne E. Gorsuch–Diane P. Koenker. Ithaca–London, 2006. 64–81.

11 I. m., főleg: 74–75., 80–81.

12 A brit példáról ld. Jan Palmowski: *Travels with Baedeker – The Guidebook and the Middle Classe in Victorian and Edwardian Britain*. In: *Histories of Leisure* i. m. 105–130.

A magyarországi fejlemények

Magyarország a két világháború között a turizmus fejlesztését tekintve félúton állt az egyesületekre, öntevékeny társulásokra alapozó (az állami iniciatívákat sem teljesen elutasító) nyugat-európai és korai osztrák–magyar modell, illetve a társadalom szabadidejének totális megszervezését célzó olasz és német modell között.¹³ A turistaegyesületek különösen megsokasodtak az első világháború előtti időszakban; a húszas–harmincas években e tendencia tovább folytatódott. Ez, valamint az, hogy elsősorban a városi idegenforgalmi irodák és hivatalok, illetve a hazai turizmus megszervezésében kulcsszerepet betöltő, 1929-ben alapított *Magyar Week End Egyesület* (1935-től *Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség* [OMVESZ]) állandó forráshiánnyal küszködtek, elodázhatalanná tette az állami beavatkozást. Az első világháború előtt a belföldi turizmus elsősorban a fürdők látogatását jelentette; 1867 óta az állam mindent meg is tett a fürdőügy jogi, közegészségügyi kereteinek a biztosítása végett.¹⁴ Budapesten 1902-ben megalakult az *Idegenforgalmi Utazási Vállalat Rt.* (1926-tól: IBUSZ), amely a húszas évek közepén monopolizálta a MÁV-jegyek eladását és egyúttal az utazások jelentős szervezőjévé lépett elő.¹⁵ A világgazdasági válság tovább erősítette a turisztikai ágazat állami függését (elsősorban a propaganda és az infrastruktúrális beruházások terén), a gazdaság pangó helyzete pedig a belföldi turizmus élénkítését követelte elsősorban. Az állami szerepvállalás világos jele volt, hogy a propaganda és a falusi fizetővendéglátás megszervezését sikerrel teljesítő OMVESZ helyi tisztviselői számos esetben a vármegyei és városi tisztviselők lettek. Az OMVESZ egyik sikeres jelmondata („Utazgassunk hazánk földjén”) pedig a belföldi keresletélénkítéssel operáló belföldi turisztikai mozgalmakra rimelt, mint amilyen a *Come to Britain!* (1926) és a *Travel Association* Nagy-Britanniában vagy a *See America First*-mozgalom és az *United States Travel Bureau* megalapítása a tengerentúlon 1937-ben.¹⁶

A magyar állam 1935-ben hívta életre a turizmusirányítás legfontosabb hazai szervét, az 11 001/1935 ME. számú rendelettel megalapított *Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal* (OMIH), melynek feladatait szélesre szabták. Az OMIH koordinálta és ellenőrizte a turizmus fejlesztését, az iparágban megvalósuló beruházásokat, foglalkozott a propaganda ügyével; egyúttal felügyelte a szakokta-

13 Utóbbiakról átfogóan: *Shelley Baranowski*: *Strength through Joy. Consumerism and Mass Tourism in the Third Reich.* Cambridge, 2004., főleg: 118–161., továbbá: *Victoria de Grazia*: *The Culture of Consent. Mass organization of leisure in Fascist Italy.* Cambridge, 2001.

14 Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában.* Bp. 1999. 39–42.

15 Vö. *Kudar L.*: i. m. 20.

16 *John Beckerson*: *Marketing British Tourism. Government Approaches to the Stimulation of a Service Sector.* In: *The Making of Modern Tourism. The Cultural History of the British Experience.* Eds. Hartmut Berghoff–Barbara Korte–Ralf Schneider–Christopher Harvie. Basingstoke, 2002. 133–157.; *Marguerite S. Shafer*: *Seeing the Nature of America.* In: *Being Elsewhere* i. m. 155–184., ill. *Michael Berkowitz*: *A „New Deal” for leisure.* In: *Being Elsewhere* i. m. 185–212.

tást és az idegenvezetők képzését (ilyen oktatás 1939-től valósult meg csupán), és kijelölte a bel- és külföldi turizmus fejlesztésének főbb irányait. A hivatal hamarosan külképviseleti irodákat állított fel Európában, sőt a tengerentúlon is, majd hamarosan belföldön, és 1938 után a visszacsatolt országrészekben. A hivatal Tormay Géza államtitkár, idegenforgalmi szakember (az író, Tormay Cécile öccse) szervezte és vezette. Halála után, 1940 májusában a minisztertanács átalakította a hivatal működési rendjét.¹⁷ Miközben az OMIH hatósági jogköröket kapott, aközben betagozódott a kereskedelmi minisztérium szervezetébe, így a vizsgált időszakban a minisztérium XIV. osztályaként működött Gál László miniszteri tanácsos, 1944 márciusától pedig báró Brandenstein Gyula (a neves filozófus testvére) irányítása alatt. A szervezet 1937-ben már csaknem 700 ezer pengővel gazdálkodhatott, melyet a kereskedelmi minisztérium, az IBUSZ és a MÁV támogatásából kapott, emellett a hivatal 2 fillérrel részesült minden harminc kilométernél hosszabb távolságra váltott menetjegy árából is.¹⁸

Az OMIH-nak és kirendeltségeinek elsőrendű feladata a propaganda volt, amelyet nemcsak hagyományos módon (plakátok, brosrák formájában), hanem az ekkor még újnak számító eszközök latba vetésével is folytattak. Az OMIH időnként filmvetítéseket tartott hazai nagyvárosokban, „vándorkirakat”-okat utaztatott szerte az országban, sőt fotópályázatot vagy népviselet-versenyt is hirdetett.¹⁹ Néhány hónappal az erdélyi bevonulás előtt, Hallóssy István, a korszak egyik kormányzati marketingszakembere, a *Budapesti Nemzetközi Vásár* ügyvezető igazgatója egyetlen igazán fontos célt tűzött az idegenforgalmi propaganda elé, amikor a Reklámszövetségben előadást tartott: egy „utazási-kedélykultúra kialakítását”. Hallóssy előadásában kiállt a „valódiság fokozottabb térhódítása” mellett, elutasította tehát a giccset, a kulacsot, a kopjafát, a piros csizmát és a matyó virágot. S miközben a szakember a piackutatástól új megközelítéseket remélt, hitet tett az Alföld differenciáltabb megjelenítése mellett is. Úgy vélte, legalább háromfajta Alföld-képet kell sugározni a közönség felé: egy Debrecen, egy Szeged és egy Kecskemét környéki pusztaság imázsát. Mégis: retorikájában a korszak dagályos kifejezésmódja dominált. „És helyükbe [ti. a gicc helyébe] léphet az a mindent magához asszimiláló ős magyar erő, amely magyarrá tett idegen vért, idegen divatot, magyarrá formált színben, vonalban, technikában, hangban idegen eredetű festőművészetet és zenét egyaránt”. Miközben kiemelte a városi turizmus és a kisebb tájegységek megjelenítésének a szükségességét,

17 Magyar Országos Levéltár (= MOL) K 27, Minisztertanácsai jegyzőkönyvek, 1940. máj. 24. 22. n. p.

18 *Jusztin M.*: A turizmus története i. m. 143–144.

19 A filmvetítések kétes sikeréről tanúskodik az Erdély c. 580 méteres (kb. háromnegyed órás) alkotás visszhangja is. A film egyik nézője azt róta fel a Zsabokorszky Jenő pécsi mérnök előállította alkotásnak, hogy Marosvásárhely egyáltalán nem szerepel benne, (székely fafaragás sem) s modern épületként egyedül a román éraban épített torjai tudószanatóriumot mutatja be. Kifogásolta továbbá azt is, hogy a film zenéjét adó gyimesi csángó népzene nagyon hasonlít a hórára, „sőt tán az is”. Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj (= ANDJC) fond 830, dosar 70, 19. f. Fogolyán Miklós dr. 1941. jún. 10-i levele.

„magyar nemzeti idegenforgalmi propagandát” javasolt, amin a természeti adottságok, a népviselet, és az állatvilág hatékonyabb bemutatását értette. Hallóssy 11 tájegységet jelölt meg, melyeket valorizálnia kell e propagandának: a Dunakanyart, a Bakony–Vértest, a Balatont, a Csallóközt (ideértve Győrt és Komáromot), Nyugat-Magyarországot, a Mecseket–Ormánságot, a Sárközt, az Alföldet (a már említett három alrégióval), a Cserhát–Mátra–Bükk vidékét, a kárpátaljai hegyvidéket, és a Rozsnyó–Krasznahorka–Aggteleki karszt térségét.²⁰

Nem tudni, közvetlenül mennyire hatottak a Hallóssy-féle irányelvek az idegenforgalmi hivatal propaganda-tevékenységére, a fennmaradt dokumentumokból azonban két mozzanat gyanúsán visszaköszön: 1. az idegenforgalmi propaganda súlyponti volta, amennyiben az Erdéllyel kapcsolatos anyagok három területre koncentráltak: Kalotaszegre és Kolozsvárra, Székelyföldre (abban több alrégióval: Marosvásárhellyel és Szovátával, Csíkszeredával és környékével – benne Hargitafüldővel, Udvarhelyszékkal, Háromszék vármegyével, Tusnádfüldővel és a Gyilkos-tó környékével és külön fejezet szólt a periférián [vagy azon is túl] fekvő Borszékről), illetve a téli sportokra beállított Radnai- és Borsai-havasok vidékére, a „magyar Garmisch”-ra. 2. Mint ahogyan a magyarországi turisztikai tájegységek közvetlen néprajzi konnotációja is sejteni engedte, az észak-erdélyi régiót megjelenítő idegenforgalmi propagandaanyagban is folyamatosan ott van a néprajzi tematika, amit elsősorban a népviseletek, valamint a népszokások bemutatása képvisel.

Az 1941 februárjától az *Idegenforgalmi Propagandaközösség* (gyakorlatilag a MÁV, az IBUSZ és az OMIH együttes) kiadásában megjelenő, vonatokon, repülőjáratokon terjesztett, a népszerű rádióbemondó, Filotás Lili által szerkesztett *Hungária Magazin* példányai szemléletes példáját nyújtják e propaganda-látásmódnak. A keményfedelű, meglehetősen drága (előbb másfél, majd két pengőbe kerülő), ellenben kitűnő fotókkal, és gyakran olasz, francia vagy német szövegbetétekkel megjelenő havilap egyszerre próbálta megjeleníteni a háborús körülmények között a mondenitást (divathírek, napolaj-reklámok, fürdő- és hegymászóruhák bemutatása, fényképek a budapesti társaság nőtagjairól, színésznőkről, pletykának álcázott idegenforgalmi kisszinesek stb.) a népviseletek és népszokások kultuszával, és a már említett erdélyi régiókhoz társított turisztikai propagandával.²¹ Ami a szóban forgó régiókon kívül esett, az nemcsak a propagandában, a fejlesztési tervekben sem létezett. Panaszkodtak is erről a Kolozs, Szilágy vagy Beszterce-Naszód és Szatmár vármegye közegei néhanapján. „Szabadjon előadnom, hogy felszabadulásunk óta a Székelyföld oly sok idegenforgalmi turistalétesítmény megvalósításával érezte a kormány segítő kezét, s ezzel szemben Felső-Erdély ilyen tekintetben eddig még semmit sem kapott”. Így lobbizott egy helyi földbirtokos a Zilah melletti

20 *Hallóssy István*: Az idegenforgalmi propaganda új irányai. Bp. é. n. [1940.] passim. Idézet a 15. oldalon.

21 Ld. az első erdélyi szám cikkeit: *Hungária Magazin* 1940. 9. sz. 3–7. Még az 1944. szeptemberi szám is tartalmazott borszéki összeállítást, miközben a fürdő környékén már harcok zajlottak.

meszesi menedékházért 1943-ban.²² A látványos, jól fotózható népviseletek konjunktúrája (Homokmégy, Órhalom, Kapuvár, a Sárköz viseletei mellett) révén a századforduló óta sokszor bemutatott kalotaszegi népviselet vagy a karakteres székelyharisnya-szalmakalap összeállítás vizuálisan is berögzülhetett a *Hungária Magazin* hosszú utakon elpilledő olvasóinak tudatába.

Az erdélyi út „nemzeti zarándoklat” jellegét („az örök magyar Erdélyt mindannyiunknak ismernie kell” – szögezte le az OMIH kiadásában megjelent útikalauz²³) vizuálisan fokozta a visszacsatolás időszakában Erdélynek Kalotaszeggel és Székelyfölddel történő azonosítása. Egyes termékek (Góbé-paszta, Fenyővíz, „a valódi székely pálinka”, Nemere sósorszesz) maguktól értetődően a havasokra-fenyvesekre utaltak.²⁴ Más esetekben az egész térség a székely népviselettel és/vagy a kalotaszegi motívumokkal (népviselet, jellegzetes templomformák stb.) jelent meg a nagy példányszámú plakátokon.²⁵

Azt, hogy ez a nemegyszer magáról Budapestről vezérelt művi archaizálás milyen konfliktusokat szült, kitűnően mutatja Kós Károly és az OMIH vezetésének nézeteltérése 1941–1942-ben. Az idegenforgalmi hivatal 1940 legvégén tervbe vette Körösfőn egy úgynevezett OMIH-ház felépítését: ebben egyszerre lett volna helye a turisztikai hivatalnak, a kalotaszegi református egyházmegye (Kós volt a gondnoka) néprajzi gyűjteményének, és árultak volna csecsebecskéket is, valamint vendégszobák várták volna itt az átutazó turistákat. Nagy Győző műépítész terveit küldték Budapestről Kolozsvárra, akinek több hasonló funkciójú épülete állt már az országban. Arra kérték Kóst, hogy erre tekintettel tervezzen tipikus helyi parasztházat. Kós (ingyen) elvállalta a megbízást és 365 négyzetméter alapterületű, az utcafronton 30–35 méter széles házat tervezett a község által jelképes összegért átengedett telken. Az előzetes költségvetésben valamivel több mint 33 ezer pengőre taksálta a költségeket. Hiába magyarázta az építész a títustervhez ragaszkodó hivatalnak, hogy a kalotaszegi ház arányai nem felelnek meg a sajátos budapesti elképzeléseknek, valamint hogy a „parasztház” erőltetése inkább káros mint hasznos elképzelés, mivel „gyatra, száralmas, mert kikényszerített utánzat-kísérlet, művészietlen kontármunka, s rossz példa a népnek”.²⁶

Kós alkotó módon nyúlt hozzá a kalotaszegi motívumokhoz: nem félt manzárszobákat tervezni, és az épület alagsorában még garázsnak is talált helyet,

22 ANDJC fond 830, dosar 119, 95. f. br. Jósika János levele ismeretlennek, Zilah, 1943. ápr. 22.

Ugyanebben a csomóban találunk egy összeírást is, amely arról számol be, hogy Szmolenszky László beszerce-naszódi alispán nehezelt a kereskedelmi minisztériumra, mert az minden idegenforgalmi fejlesztést Székelyföldre csoportosít, s vármegyéje nem kap semmit.

23 Erdély északi része és a Székelyföld. Bp. 1941. oldalszám nélkül.

24 Országos Széchényi Könyvtár, Aprónyomtatványtár (= OSZK At.) 16/1942 Nemere sósorszesz (dia sz.: 6598), A21/1941 „Három igaz szó, Góbé-paszta jó” (dia sz.: 6417), A16/1941 Fenyővíz (dia sz.: 6412, tervező: Gábor Pál).

25 Uo. 289/1941 Erdély (dia sz.: 6297, tervező: Bánhidi A., OMIH-plakát), 288/1941 Erdély (dia sz.: 6296, tervező: Konecsni Gy.), 225/1941 Erdély (dia sz.: 5879, tervező: Németh N.).

26 ANDJC fond 830, dosar 21, 26–27. f. Kós Károly levele az OMIH kolozsvári kirendeltségének, 1941. jan. 25.

ugyanakkor a Budapest által javasolt telekszélességet a Kalotaszegtől idegen, síkvidéki típusúnak ítélte és annál keskenyebbel számolt. Ez a magatartás egyáltalán nem tetszett az OMIH-nak, amely a parasztházhoz ragaszkodott; a Kós által elképzeltnél „népibb” épületet akart, már pusztán azért is, mert „Külföldi és városi látogatónak érdekesebb, bensőségesebb ha vidéken, falun nem egy villaszerű épületbe lép be és nem kell emeletre mászni, manzárdban lakni. A földszintes ház patriarchálisabb és falusi jellegű”.²⁷ A ház végül sohasem készült el, az ingyen telek pedig még másfél évvel később is üresen állt. Azt, hogy a népművészet és az idegenforgalom ilyen összekapcsolása nem az OMIH vezetőjének a személyes rigolyája volt csupán, jól illusztrálja a turizmust is felügyelő kereskedelmi miniszter parlamenti felszólalása 1940 őszén: „Az idegenforgalom szempontjából jelentős népművészetet úgy mint a múltban, a jövőben is támogatom és a már meglévő népművészeti házak mellett tervezem a legfontosabb népművészeti vidékeinken további ilyen népművészeti házak építését, amelyek a környék néprajzi érdekességeit és azok fenntartását is hivatottak lesznek biztosítani”.²⁸

Az OMIH igen erőteljesen befolyásolta plakátjai, elvárásai (és a tervekhez adott támogatása) révén az Erdély-képet, ezen imázs alakítóit. Az általa gondozott kiadványokban, könyvekben, plakátokon olyan Erdély köszönt vissza, amely sokban emlékeztet a mai Magyarországon még mindig eleven, archaikus „tündérvilág”-vizióra;²⁹ ennek rurális, a folklórra összpontosító beállítottságát csupán a városok magyar (és civilizatórikus) jellegének a hangsúlyozása ellenpontozza némiképpen. Ez a vízió nem feltétlenül elítélendő persze, a kérdés sokkal inkább az, hogy miféle cselekvési mintákat, politikai megközelítéseket diktál és az általuk meghatározott szemlélet nyitott marad-e másmilyen szempontokra is.

Útikönyv-képek

Mielőtt szemügyre vennénk az OMIH kolozsvári kirendeltségének tevékenységét és a nemzetépítésben játszott szerepét, tegyünk egy kitérőt a korszak útikönyveinek Erdély-képét és fogadtatását vizsgálva. Vari tanulmányán is okulva vázoljuk az erdélyi turistatársadalom központi lapja, az *Erdély* írásait alapul véve, hogy miként festett belülről a „kis magyar világ”, milyen képet közvetített olvasói felé.

1940 és 1943 között 18 útikönyv vagy útleírás jelent meg Erdélyről, pontosan annyi, amennyi az 1788 és 1940 közötti és az 1944–1986-os időszakban összesen.³⁰

27 Uo. 30. f. Gál László miniszteri tanácsos, OMIH-elnök levele a kolozsvári kirendeltségnek, Budapest, 1941. jan. 17.

28 Varga József miniszter expozéja 1940. nov. 15-én. Ld. Az 1939. évi június 10-ére hirdett országgyűlés képviselőházának naplója. VII. Bp. 1941. 450.

29 A kifejezés Bárdi Nándortól származik. *Bárdi Nándor: Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete.* Pozsony, 2004. 133.

30 *Sebestyén Adrienne: „Erdélybe utazni más”. A magyar turisztikai irodalom Erdély-képe.* In: *Erdély-(de)konstrukciók.* Szerk. Feischmidt Margit Bp.–Pécs, 2005. (Tabula Könyvek 7.) 54.

A szerző nem részletezi ugyan, hogy milyen műveket vont be vizsgálata körébe, az érintett kiadványok egy része nyilvánvalóan nem útikönyv, hanem jó esetben irodalmias útleírás,³¹ breviárium,³² művelt és lendületes esszé³³ vagy egy tájegységre, egyetlen városra koncentráló bédekker.³⁴ Átfogó Erdély-útikönyvről néhányról tudunk csupán a korszakból, melyek minősége és hangütése eléggé eltér egymástól.

Aba Sándor nagyváradi hírlapíró volt az egyik leggyorsabb szerző az Erdély-üzlet hasznát és kiaknázását illetően. 1941 tavaszán 320 oldalon megjelent munkája arra is szolgált, hogy megmutassa az erdélyieknek (főleg a fiataloknak) Magyarországot s csak 200 oldal szól benne Erdélyről, egyébként a magyar vidéket ecseteli.³⁵ Vélhetően a hirdetési felület bővítése végett volt erre szüksége: az Erdélyt bemutató oldalak 45%-át (91 oldalt) reklámok foglalták el. A szerző a könyv előszavában arról biztosította olvasóit, hogy személyesen bejárta az összes helyet. Az OMIH hivatalnokai szerint viszont a könyv „rendsztelen és szerkesztetlen”, s arra sem mulasztottak el rámutatni, hogy a kötet összeállítója zsidó származású személy. Könyvesbolti terjesztését (épp úgy, mint az Aba által összeállított erdélyi fürdőkalauzét is) igyekeztek tehát akadályozni; körlevélben hívták fel rá a figyelmet, hogy Aba nem hálálta meg az adatszolgáltatásokat, ezért ne támogassák őt a továbbiakban sem az idegenforgalomban dolgozók (szálloda- és étteremtulajdonosok), sem a hivatalos szervek.³⁶ Még így is jobban járt Aba, mint Dávid József, a *Székelyföld írásban és képből* szerzője: a kiadványt ugyanis az OMIH kezdeményezésére betiltották, a kiadó ellen pedig eljárást indított a Miniszterelnökség.³⁷

Aba kötete – néhány frázis kivételével – nemigen használta a nemzeti retorikát. Szintén semlegesnek tekinthető ilyen értelemben az OMVESZ hivatalos útikalauzának Kelet-Magyarországgal és Észak-Erdéllyel foglalkozó kötetete.³⁸ A nemzeties diskurzust Harsányi Zsolt író előszava képviselte, amennyiben a visszatérés feletti öröm kifejezése után a Svájccal megvont párhuzamot említette, amely elterjedt volt akkoriban az útikönyv-szerzők között. A visszacsatolt országrészt és idegenforgalmi szerepét a téli sportok, a falusi turizmus, illetve a fürdőkultúra fejlesztésében látta. Annak reményében zárta a szerző bevezetőjét, hogy olvasói olyan érzéssel érkeznek Erdélybe, miszerint „a törhetetlen faji erő klasszikus földjére utaznak, ahol szabadabb a szabad ember és a magyar lélek

31 *Széfeddin Sefket bey*: A hét vár országa. Bp. 1942. Az író egyébként az 1943-as Kalotaszegi madonna c. film (r.: Rodriguez Endre) forgatókönyvírója is, amely a közvéleményben szintén erősítette a fentebb vázolt Erdély = Kalotaszeg párhuzamot.

32 *Lévai Lajos dr.*: Székelyföldi Kis Tükör. Bp. 1942.

33 Cs. *Szabó László*: Erdélyben. Bp. 1940.

34 *Biró József*: Kolozsvári képeskönyv. Bp. 1940. (Officina Képeskönyvek). E sorozatban még több más rövid útikalauz is megjelent.

35 *Aba Sándor*: Erdélyi útikalauz és a magyar városok ismertetése. Nagyvárad, é. n.

36 ANDJC fond 830, dosar 79. passim. Különösen: OMIH-körlevél a kirendeltségeknek, Gál aláírással, Budapest 1941. szept. 30.

37 Uo. dosar 32, 2–3. f. Horváth Elek levele az OMIH-nak, Kolozsvár, d. n. [1941. dec.]

38 Az utas könyve. Magyar utazási kézikönyv és útmutató. 1940. III. kiadás, kiegészítő rész. Kelet-Magyarország, Észak-Erdély. Szerk. Kaffka Károly. Bp. 1941.

magyarabb”.³⁹ A fényképekkel illusztrált keményfedelű mű a legszükségesebb információkat közölte csupán, történelmi fejtegetésekbe nem bocsátkozott, a súlyt tehát a gyakorlati információkra (árak, közlekedés, infrastruktúra) helyezte.

A kalauzban a hiány maga is beszédes tény: az OMVESZ kötete *magyar Erdélyt* állított olvasói elé, melyben a nemzetiségek jelenlétére áttételesen lehetett csupán következtetni; így midőn a települések leírásánál megemlíti a görögkeleti templomot vagy a zsidó imaházat. Máramarosszigeten⁴⁰ a hetivásárok „néprajzi és népfaji változatai”-t emeli ki csupán, és egyedül Beszterccével⁴¹ kapcsolatban írja le *expressis verbis*, hogy nem csak magyar lakói vannak a városnak (Szamosújvár⁴² kapcsán az örményeknél utal még erre – de az nemzetiségi szempontból érdektelen közlés). Kolozsvár vagy Kalotaszeg leírásánál ellenben a szerző nyíltan utal a magyar nemzeti jellegre: a „kincses város” ezer esztendő alatt „kulturvár” lett, „szellemileg igazi magyar” település.⁴³ Bánffyhungyaddal kapcsolatban az idézeteket amúgy kerülő szerző Kós Károly egyik szövegét idézi a kalotaszegi viselet ősi voltát és Ázsiába nyúló gyökereit illetően.⁴⁴ Összességében a könyv inkább utazási katalógus, semmint az olvasót orientáló útikönyv.

A *Magyar Turista Élet* kiadásában megjelent kalauz⁴⁵ a rövideget helyezte előtérbe; egy majdan elkészülő hosszabb útikönyv előmunkálatát kínálta, egyfajta turistaszterd kialakítása volt az elsődleges célja. Ennek megfelelően azokat az útvonalakat ismertette, amelyek a mai napig az Erdély-járás bevett megállóinak számítanak. Nagy Ödön Gyilkos-tóról és környékéről szóló könyve pedig azok közé a művek közé tartozik, amelyekben az erdélyi nemzetiségek is megjelennek, ráadásul pozitív megítélés kíséretében. A viccekkel tarkított könyvből kihallatszik az elkötelezett turista hangja, például, amikor arról ír a szerző, hogy Fehérmező keleti szélén három (!) nemzet pásztorai találkoznak és legeltetik békességben, „erdélyi szellemben” állataikat: ők a háromkúti csángók, a síki székelyek és a vaslábi románok.⁴⁶

Reich Milton Oszkár egy három évtizeddel korábban (1910-ben) már kiadott munkája frissítésével kísérletezett. Így az 1900-as népszámlálás adatait közölte benne, a székelyek történeténél pedig – bár egy helyen „regének” minősítette – magáévá tette a hun leszármazás elméletét.⁴⁷ Ennél azonban nem ment tovább, s abban is követte a korábbi kiadást, hogy foglalkozott Erdély déli részével is. A kötet magyar–román helynév-indexet és konkordancia-jegyzéket is tartalmaz. S bár a szerző mentegetőzött, hogy nem tudott személyesen információkat szerezni, ugyanakkor az 1940 után megjelent útikönyvek zömét használta.

39 Harsányi Zsolt: Előszó. In: Az utas könyve i. m. IV.

40 Az utas könyve i. m. 111.

41 I. m. 61.

42 I. m. 103.

43 I. m. 76.

44 I. m. 88.

45 Tulogdy János: Erdély kis turistakalauza. Bp. 1940.

46 Nagy Ödön: Gyilkos-tó. Részletes útikalauz. Marosvásárhely, 1943. 55.

47 Dr. Reich Milton Oszkár: Erdély. Bp. 1942. 10., 18.

Össességében elavult, bár kiegyensúlyozott munka az övé, amelyet az utasok – mivel jószerivel híján volt a gyakorlati információknak – nem forgathattak sok haszonnal, s ebben Gáspár Gyula könyvéhez hasonlított, amely rövidségben Tulogy János munkájával rokon jellegű.⁴⁸

Számos ilyen kiadvány az előbbieknél is messzebb ment a nemzeti problematika taglalásában, mint például a Prinz Gyula földrajztudós által szerkesztett és a kolozsvári egyetem tanárai, illetve a szerkesztő kollégái (Felvinczi Takáts Zoltán, Soó Rezső és mások) által írott mű is. A szerkesztő – akitől a tájmorfológiai problémák etnikai megközelítése korábban sem volt idegen – a bevezetőben nyomban leszögezte, hogy Erdély, mint „keleti Svájc” merő utópia. Hiszen „nem egy központban lüktet az élete” (?), hanem a Kolozsvár–Marosvásárhely–Brassó–Nagyszében–Gyulafehérvár–Torda-gyűrűn belül zajlik, s a táj nem is tudott egységes egészzé válni; így nincs is esély arra, hogy önálló politikai egységgé alakuljon.⁴⁹ Következésképpen Erdélynek Magyarországhoz kell tartoznia. Úgy írja le a román uralom alatti éveket, mint amelyek semmilyen értéket sem hoztak. A népmozgalmat illetően pedig azt emeli ki a szerző, hogy sok a „kaftános” Máramarosban, akik az „utóbbi évtizedekben kiadósan áramlottak dél felé is”. A felekezetek bemutatásánál is következetesen „keleti oláh” és „keleti katolikus” egyházakról ír a szerző.⁵⁰ Ez a határozottan a nemzeti retorikát érvényesítő és Erdély Magyarországhoz való tartozását mitikus földrajzi elemekkel igazoló munka azonban nem érte el a kívánt hatást a hatóságoknál. A marosvásárhelyi OMIH-kirendeltség vezetője egyenesen Aba Sándor munkájához hasonlította, melynek pontatlan és hamis adatait meg is bírálta. Kikérte magának, hogy a marosvásárhelyi Kultúrpalotát „regáti stílusúnak” nevezi, egyúttal radikális fellépést javasolt a túlburjánzó útikalauzokkal szemben.⁵¹

A budapesti központnak bár jogi alapja talán igen, erkölcsi aggálya nem lehetett Prinz vagy bárki más könyveivel kapcsolatban: a nemzeti alapon tájékoztató útikönyvek igazán markáns példányát az OMIH saját kiadásában jelentették meg 1941-ben. A szerző feltüntetése nélkül kiadott füzetnyi terjedelmű munka szállás-katalógusként is szolgált és e tekintetben a leghasználhatóbbak közé tartozott. Egyébként csak úgy sorjáznak benne a nem sok tapintattal fogalmazott, egyszerűsítő megállapítások, mint az például, hogy: „A románok nem tartoznak Erdély történelmi nemzetei közé. A gyepek mögötti üresen maradó hegyvidékeken, mint balkáni pásztorok szivárogtak be a magyarság közé. Előbb a hegyeket szállták meg, később leereszkedtek a völgyekbe is. Számuk a 17. század óta nőtt folyama-

48 *Gáspár Gyula*: A visszatért Erdély útikönyve. Bp. é. n.

49 Erdély. Útmutató Erdély vendégei számára. Összeáll. Prinz Gyula. Pécs, é. n. 4–6. Prinz politikai földrajzi látószögéről ld. *Keményfi Róbert*: „Kulturális hatóerőnk” mitikus történelmi földrajzi háttere. A magyar Mezopotámia képzete. Korall 9(2008) 31. sz. 101–131.

50 Erdély. Útmutató i. m. 9.

51 ANDJC fond 830, dosar 32, 30. f. Zsák József levele az OMIH-nak, Marosvásárhely, 1941. aug. 12. Az útmutató problémáját tartalmazta a kolozsvári kirendeltség 1941. júl. havi jelentése is: uo., dosar 53. Az Erdélyi Kárpát Egyesület lapja is nehezményezte az útikönyv-dömpinget: Rólunk – nélkülünk. Erdély 38(1941) 144.

tosan”. A füzet Erdély- és székelység-képe ugyanakkor azt a folklorizáló-mitizáló imázst követte, amely az OMIH és a partnerszervezetei által elvárt „nemzeti zarándoklat” szóhasználatába illeszkedett; igaz, egy helyt az évszázados együttélés pozitív elemeit is említi a szerző. Megtudhatjuk továbbá a könyvből, hogy Erdély „ősi talaj”, a „hamisítatlan magyar népművészet” hona, amelynek „törtetlen magyar múlt”-járól a „temetői kopjafák” mesélnek. A sztereotipizált székely-kép valamennyi jellemzőjét fellelhetjük a műben, így a „Csaba királyfi népét”, valamint azt a tényt, hogy a székely gazda kóberes kocsiján szállítja a borvizet.

A furcsa hasonlatokhoz (a furulyázó pásztorfiú képe alatt „csángó Orfeusz” a képaláírás, a Békás-szoros pedig a „magyar Colorado”) különösen vonzódo szerző a túlzottan nemzeties retorika olyan kedvelt eszközeivel is élt, amely összemossa a múltat és jelent, továbbá a történelmi hősök jelen életbe való transzponálásával igyekszik a nemzeti múlt kontinuitásának a képzetét kelteni, Erdély megismerését pedig nemzeti feladattá minősíti.⁵²

Az Erdélyben működő OMIH-képviselők egyikének-másikának nemigen tetszett a munka, és a javukra írható, hogy ezt jelezték is a budapesti központnak. Az első szövegváltozatot élesen bírálta a kolozsvári kirendeltség vezetője, viszont elsősorban a hiányokat róta fel, nem a hangnemet kifogásolta.⁵³

Szervezkedések és csalódások

Az 1891-ben alapított rangos *Erdélyi Kárpát Egyesület* (EKE) tevékenysége az I. világháború és az impériumváltás után erősen visszaesett, s majd csak a harmincas évek első felében talált újra magára; 1935-ig működött intenzíven, ekkor azonban a román hatóságok elkobozták a székházát és a gyűjteményeit is. A másfél tucat osztállyal, csaknem 1200 taggal rendelkező egyesület lapja, az *Erdély* 1940 és 1944 között híven adott számot az EKE életéről, melyben nemcsak a túraszervezés és a természetjárás infrastruktúrájának (jelzések festése, ösvények kijelölése, menedékházak, védkunyhók, símelegedők) a megteremtése és fenntartása kapott helyet, hanem néprajzi bál szervezése (1896 óta folyamatosan) és néprajzi gyűjtemény fenntartása is. A lap ez időbeli szerkesztője a neves nyelvész, Szabó T. Attila, majd Xantus János volt, munkatársai között egyetemi tanárokat (például Balogh Ernő) vagy olyan legendás alakokat is találunk, mint Merza Gyula (1861–1943), az erdélyi turistamozgalom egyik alapítója.

A visszacsatolás és a régi székház visszaszerzésének örömét hamarosan felváltotta azonban az EKÉ-ben az elkeseredettség érzése, amit a magyar turista-szervezetek (különösen a *Magyar Turista Szövetség* [MTSZ]) értetlensége, pökhendisége és rosszindulata váltott ki. Ahogyan a korszak egyik befolyásos turisztikai szakírója, az MTSZ tisztviselője megjegyezte: „Erdélyt, illetve az Erdélyi Kárpát Egyesületet úgy elárasztották a pesti »támogatók« és »jóakarók«,

52 Erdély északi része i. m. oldalszám nélkül. Elemzéséről ld. *Sebestyén A.*: i. m. 56–57.

53 ANDJC fond 830, dosar 18. 13–15. f. Horváth Elek levele, Kolozsvár, 1941. márc. 8.

mint a gátszakadás után a víz az addig érintetlen területet. Mindenki tanácsot adott, mindenki segített, minden Erdélyben járó budapesti turistavezető kötelességének érezte, hogy agyontámogassa a hús esztendő után felszabadult erdélyi turista testvéreket. [...] A sok jóakaró, aki mind mintegy patentírozott kizárólagos jóakaratot szállított az EKE vezetőségének, végül is teljes zűrzavart idézett elő a kolozsvári turista gócpontban. Végül is a teljesen összezavart erdélyi turista vezetők egyéni utakat kezdtek járni a Szövetség megkerülésével, sőt hivatalos helyen egy erdélyi turista szövetség tervét is előterjesztették”.⁵⁴

Akadtak a vitának olyan, kevésbé dicsőséges mozzanatai is, mint az, hogy huzakodni kellett a *Magyar Turista Szövetséggel* azon: melyik egyesület működési területéhez tartozzék a révi Zichy-barlang és a hozzá tartozó menedékház. Az EKÉ-t nem hívták meg egy budapesti turista-ankétra 1941 elején, mondván: az „EKE szegény egyesület és tagjai úgysem vesznek részt” a rendezvényen.⁵⁵ A *Turista Élet* éles kritikával illette az EKÉ-t a frissen megjelent erdélyi turistatérkép egyes pontatlanságai miatt. Olyannyira elmérgesedett a helyzet, hogy 1941 márciusában az MTSZ törölte az EKE tagságát tagdíj-nemfizetés miatt. A helyzet később rendeződött ugyan és az MTSZ tisztviselői (például Polgárdy Géza) írtak is az *Erdélybe*, noha korábban az EKE bírálói közé tartoztak.⁵⁶ 1943 folyamán e tendencia folytatódott, 1944 nyarán pedig Polgárdy a magyar turistamozgalom átalakítása mellett kardoskodott a lap hasábjain.⁵⁷

Lehet, hogy a Budapestről jövő nyomást érzékelve, a korábbi „ballépés” feledtetésére döntött az EKE vezetősége úgy, hogy 1941 végén az egyesület felvéteti magát az MTSZ-be, annak „A” kategóriájába. Ezzel vállalta, hogy „zsidó tagjai nem lehetnek”: őket (17 főt) már novemberben kizárták, és 1942 tavaszán a házastársak származását is igazolniuk kellett. Az év nyarától a menedékházakból is kitiltották a zsidókat.⁵⁸ Hozzá kell tennünk, nem jelent meg militánsan antiszemita cikk az *Erdély* hasábjain 1940 és 1944 között. Elszórt esetekben felfedezhetők ilyen utalások, például egyes szállóhelyek leírása során (egy borsai szállásadó „keresztény asszony” ajánlásában, mert a többi fizető vendéglátóhoz „érthető okokból” be sem mert lépni a cikk írója⁵⁹), ez azonban csak néhány cikk és szerző sajátja volt, ami – ismerve a kor sajtójának hangoltságát – korántsem lebecsülendő teljesítmény. Az inkább a feltűnő, hogy az *Erdély* lapjai is etnikailag homogén régióként jelenik meg Erdély, még a jól kiépített szervezettel és menedékházakkal rendelkező szász *Siebenbürgischer Karpathenverein* tagjait és akcióit sem szerepeltetik a lapokon; igaz, az 1942-es SS-sorozás végzetes csapást

54 Polgárdy Géza: Harcok, munkák és küzdelmek. Tíz esztendő a magyar turista közéletben (1934–1944). H. n., 1998. 47–48.

55 Egyesületi élet. *Erdély* 38(1941) 10–11.

56 Polgárdy Géza: Országépítés. *Erdély* 40(1943) 81–82.

57 Polgárdy Géza: „Weekend”. *Erdély* 41(1944) 97–102.

58 Csendes ünnepély. *Erdély* 38(1941) 183.; Az Erdélyi Kárpát Egyesület 1941. évi közgyűlése. *Erdély* 39(1942) 179–183.; Török Zoltán: Néhány szó a Kis Békás-szorosról és a Gyilkos-tóról. *Erdély* 39(1942) 22.; *Erdély* 39(1942) 108.: híradás a MATVOSZ közgyűléséről.

59 Czirják Károly: A Horthy-csúcson. *Erdély* 40(1943) 138–140.

mért az észak-erdélyi szász turistamozgalomra.⁶⁰ A román testvérszervezetek teljesen hiányoznak az *Erdély* hasábjairól. A románok – ha szó esik róluk egyáltalán – pásztorokként bukkannak fel az útleírásokban, akikről az eltévedt turista megtudakolhatja az utat, esetleg kissé kapzsi málhahordókként mutatkoznak (főleg a Radnai-havasokban), akik megpróbálják megkopasztani a messziről jött vándort. A kissé kolonialista látásmódon túlmenően az *Erdély* Erdélyében nincsenek azonban románok: elnyomóként, az EKE üldözésének szervezőiként 1940-ig⁶¹ jelen voltak ugyan, de immár eltűntek; nem barátok, nem ellenfelek, nem versenytársak ők, hanem egyszerűen nem is léteznek.

A román népesség tudatos vagy öntudattalan elfelejtése problémamentesen megfért azzal a diskurzussal, amely – ha nem is teng túl a lapban – a természetjáró mozgalom magyar nemzetépítésbe való fokozottabb becsatolását szorgalmazta. Amit Tavaszy Sándor teológusprofesszor elméleti igényű alapvetésében⁶² (természetjárás = honismeret, hazaszeretet, nép- és önnevelés, ami szükségképp lelki nemesedéshez is vezet) megfogalmazott, azt mások leegyszerűsítették, majd kibontották egyes részleteit, megint mások pedig átfordították a gyakorlatba.⁶³

Igazságtalan lenne az *Erdély* szerzőit és szerkesztőit szűk látókörű nacionalizmussal vádolni: ők ugyanis csak örvendtek a visszacsatolásnak, ugyanakkor csatlódtak a magyarországi partnerszervezetekbe, s attól tartottak, hogy ismét vége szakadhat a „magyar világnak”. Szervezetük, infrastruktúrájuk modernizálásához pedig közvetlenül rászorultak az állam (az OMIH, a kereskedelmi minisztérium, az *Országos Sportközpont* és mások), valamint az MTSZ jóindulatára, mely szervezetek a politikában és a nyelvhasználatban egyaránt igazodást követeltek. A „korszellem” igényelte tehát az általuk tett kétes lépéseket, az ezek nyomán esetleg feltámadó lelkiismeret-furdalásért viszont bőséges kárpoztást jelenthetett az Erdélybe látogató magyar turisták növekvő száma – még ha a veteránok nem is nézték jó szemmel a magyarországiak követelőzéseit, hangoskodását, a hajnalig tartó cigányozást a menedékházakban, és nem értették, hogy miért vasalt nadrágban járnak és miért festik ki magukat naponta többször is a pesti nők.⁶⁴

60 Dietlinde und Rudolf Rösner: Zur Geschichte des Sektionen des Siebenbürgischen Karpathenvereins im Nösnergau und im Reener Ländchen. In: Der Siebenbürgische Karpathenverein 1880–1945. Hrsg. Heinz Heltmann–Helmut Roth. Thaur bei Innsbruck, 1990. 128–134. A szász turistamozgalom történetéről elemzőbben és társadalomtörténeti beágyazottsággal: Michael Wedekind: Der Siebenbürgische Karpathenverein (1890–1944). Ein Beitrag zur Sozialgeschichte Siebenbürgens. @mnis (Brest), numéro spécial, 2004.

<http://www.univ-brest.fr/amnis/documents/colloque/wedekind2004.pdf>

61 Bár a lap szerkesztője a román természetvédelmi törvényt pl. visszasírta: *Ifj. Xantus János Dr.*: Természetvédelmet, de sürgősen! *Erdély* 39(1942) 161–165.

62 *Dr. Tavaszy Sándor*: A természetjárás a nemzetnevelés szolgálatában. *Erdély* 39(1942) 1–5.

63 *K.*: A „Széples”-osztály előadássorozata. *Erdély* 40(1943) 31. A Széples-osztály dési tevékenységéről: előadássorozat a turistaság nemzetnevelő voltáról, vagy pl. felhívtak „egységes magyar jellegű turistaalkotások” megtervezésére és építésére. Az Erdélyi Kárpát Egyesület 1942. évi vándorgyűlése. *Erdély* 39(1942) 190–191.: Beke Lajos referátuma.

64 *Dr. Balogh Ernő*: Tanulmány. *Erdély* 41(1944) 81–82.; *Czirják K.*: i. m. 138–140.

A kirendeltség

A turizmus nemcsak spirituálisan válhatott a „nemzetnevelés” és a felemelkedés eszközévé (ez persze Magyarországon kívül is így volt⁶⁵), hanem – a korban legalábbis sokan így gondolták – gazdaságilag szintén segíthetett a talpra állásban és a nemzetiségi harc ügyében.⁶⁶ A bécsi döntés után született kormányzati állásfoglalások valamilyen módon mind az idegenforgalom és a háziipar összekapcsolásával ígértek fellendülést Észak-Erdélynek, és különösen a Székelyföldnek. Teleki Pál miniszterelnök már Kárpátaljára is személyes idegenforgalmi megbízottat nevezett ki volt tanítványa, Padányi-Gulyás Béla személyében. Az erdélyi bevonulás után tartott úgynevezett erdélyi értekezleten a miniszterelnök érintette a „szabadidőmozgalom” kérdését is.⁶⁷ A Székelyföldet kimondottan a háziipar, a bányászat, a középipar révén remélte fellendíteni, amelyhez nagyszabású infrastrukturális beruházások teremtettek volna megfelelő kereteket.⁶⁸ A később megvalósult déda–szeretfalvi vasútvonal mellett Székelyudvarhely bekapcsolását is tervezték Észak-Erdély vasútforgalmába (25–45 millió pengőért – Baróton vagy a Hargitán keresztül), és utakat, új autóbusz- és repülőjáratokat, fürdőrekonstrukciót és minden egyebet előirányoztak, amely szükséges lehetett az idegenforgalomhoz.⁶⁹ Bár a kormányzat nem tudta minden ígéretét beváltani, sok elképzelés azért megvalósult. Az eredeti költségeknél drágábban (több mint 75 millió pengőért) megépült a déda–szeretfalvi vasútvonal, a budapesti kormányzat pengő tízmilliókat költött útjavításra, 129 millió pengőt fordított a vasúti gördülőanyag pótlására, 1942-ig 13 millió pengő értékben építettek utat, hárommillióért fejlesztettek repteret, de jutott pénz a telefonhálózat korszerűsítésére és hidak javítására is.⁷⁰

Ezzel párhuzamosan fürdő- és szállodafejlesztés indult elsősorban a Székelyföldön és a Radnai-havasokban, valamint menedékház-rekonstrukciós és -építő program kezdődött egész Erdélyben. Az OMVESZ megkezdte a falusi idegenforgalom megszervezését, és a turizmust szolgáló olyan kisegítő létesítmények jöttek létre, mint például a sísáncok a Kolozsvár melletti Hója-erdőben, Borsafüreden és Csíkszereda mellett. Mindezen feladat koordinálására 1940 decemberében az OMIH megszervezte kolozsvári kirendeltségét. Eleinte úgy tűnt,

65 A felfogás a Vichy-Franciaország ideológiájában is nagyon határozottan jelen volt, ugyanebben az időben: *Anne-Marie Thiess*: *Ils apprenaient la France. L'exaltation des régions dans le discours patriotique*. Paris, 1997. 95–102.

66 Erre jó példa: Szórványsors. Dr. Szűk Ödön m. kir. postatitkár jelentései. Erdély 1940–1944. Szerk. Balogh Júlia. Bp. 1992. 88. Jelentésében az aktív EMKE-titkár a zálnoki gyógyfürdő újbóli üzembe helyezését a helybeli 95 magyar megtartása érdekében látja kulcsfontosságúnak.

67 MOL K 28, 267. cs. 183–184. f. Erdélyi Értekezlet jegyzőkönyve.

68 Uo. 132. f.

69 Uo. 91., 71–72. f.

70 Fürdőügyi és idegenforgalmi kongresszus Marosvásárhelyen. Az 1942. március 22-i I. rendes közgyűlés. Klny. a Magyar idegenforgalom évkönyvéből. Bp. 1942. 13–20.: Varga József miniszter beszámolója. A déda–szeretfalvi építkezésről ld. *Kubinszky Mihály–Horváth Ferenc*: *Magyar vasúti építkezések Erdélyben*. Bp. 1998. 224–238.

hogy a kirendeltség vezetője lesz az erdélyi idegenforgalom irányítója, később azonban egy lett csupán az egyenlők között, mivel a többi kinevezett kolléga féltékenyen ügyelt önállóságára, nemegyszer szóvá téve, ha Kolozsvár – nézetük szerint – túlterjeszkedett a hatáskörén.

Némileg talányos, hogy a magyarországi hatóságok választása miatt esett Horváth Elekre, mint kirendeltségvezetőre. Az érintett is szűkszavúan nyilatkozik erről önéletrajzában.⁷¹ Horváth 1908-ban Pápán született, az itteni bencés gimnáziumban végzett. Budapesten jogi tanulmányokat folytatott, de hallgatott történelmet és művészettörténetet is (utóbbit a bécsi egyetemen). Tanulmányai befejezése után hírlapíróként talált munkát szülővárosában. Cikkei jelentek meg a *Pápai Hírlapban*, titkára volt a *Jókai Körnek*, és széles körű helytörténeti munkásságot fejtett ki. Tóth Endre főiskolai tanárral közösen írt egy Pápa-történetet, amely a mai napig jól használható.⁷² 1932-től (valószínűleg nem teljesen függetlenül a gömbösi sajtópolitika frissítési szándékaitól) külső munkatársa lett a Miniszterelnökség sajtóosztályának, ahol 1938-tól főállásban dolgozott, majd átkerült a kereskedelmi minisztérium, illetve az *Országos Idegenforgalmi Hivatal* állományába. Az erdélyi bevonulás után Horváthot az erdélyi idegenforgalom megszervezésére kiküldték Kolozsvárra, kezdetben egész Észak-Erdélyre érvényes mandátummal. Hatáskörét valamikor 1941 tavaszán csökkentették, a négy közép-erdélyi (illetve a korszak hivatalos irataiban néha felső-erdélyi) vármegye (Kolozs, Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka, Szilágy) és Kolozsvár törvényhatósági jogú város területére kiterjedő jogkörre korlátozták. Tagja lett ugyanakkor az *Erdélyi Idegenforgalmi Bizottságnak*, ez némiképpen ellensúlyozta hatáskörének lefokozását, miközben táplálta a többi kirendeltségvezető gyanakvását Horváth ambícióival szemben.

Lehet, hogy jó személyi kapcsolatai voltak Horváthnak a minisztérium felső vezetésével, netán a miniszterelnökség egyes munkatársaival. A személye mindenképpen kivételnek számított: a többi erdélyi kirendeltségvezető (Albrecht Károly – Máramarosziget, Gábor Ernő – Sepsiszentgyörgy, Székely Géza – Csíkszereda) jobbára az EKE kebelében ténykedett a visszacsatolás előtt (ez alól a marosvásárhelyi megbízott, Zsák A. József jelentett egyedül kivételt: ő korábban a római magyar követség sajtóattaséjaként működött). Az bizonyos, hogy a fiatal kora ellenére viszonylag magas polcra jutó Horváth jó kapcsolatot ápolt a magyarországi népi írók közül többekkel is: levelezésben állt Féja Gézával, s éppúgy szervezett neki, mint Illyés Gyulának nyaralást Erdélyben. Új helyén is hamar kialakultak a kapcsolatai (ha nem voltak már meg korábban), mert Tamásiról bizalmas hangon írt levelében és Wass Albertet is tisztelettudó, de bennfentes hangon tájékoztatta némi ügyekben.⁷³ Több cikke jelent meg az *Erdélyi Helikonban* is.

71 Veszprém Megyei Levéltár XIV. 44. (a régi jelzet szerint XV. 108.) Horváth Elek iratai, Horváth Elek géppel írott önéletrajza, 1987. jún. 31. 5 f.

72 *Horváth Elek–dr. Tóth Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke.* Pápa, 1936.

73 ANDJC fond 830, dosar 83, 72. f. Horváth Elek levele Féja Gézának, Kolozsvár, 1941. júl. 2. Illyés és Tamási közös, gyilkos-tói nyaralásáról uo., dosar 97, 23. f. d. n. Horváth Elek távirata a gyilkos-tói Napsugár Panzióba. Uo. dosar 59, Horváth Elek levele Wass Albertnek, Kolozsvár, 1941. szept. 15.

A kirendeltségvezető annak ellenére, hogy alkotó, kezdeményező és igyekvő hivatalnoknak igyekezett feltűnni, valami okból nem nyerte meg főnökei jóindulatát. Egymást érték a kolozsvári kirendeltségen az ügyviteli, pénzügyi vizsgálatok, rovincsolások 1940 és 1944 között, amelyek feltűnő hanyagságot vagy szabálytalanságot azonban nem tártak fel, bár rendszerint Horváth dorgálásával végződtek.⁷⁴ Gyakorta visszadobták havi jelentéseit: előfordult, hogy 17 fillér helytelen könyvelése miatt történt mindez, mint például 1942 szeptemberében.

A kirendeltségvezető hatáskörét és feladatait az 1941 elején életbe lépett 119.297/1940/XIV. számú kereskedelmi miniszteri rendelet szabályozta. A kirendeltségnek propaganda- és megfigyelő szolgálatot kellett végeznie, válaszolnia kellett a hozzá érkező megkeresésekre (a hivatalosakra 2 x 24 órán belül), és havonta fel kellett terjesztenie a tevékenységéről szerkesztett jelentést, részletes pénzügyi elszámolás mellett, az OMIH budapesti központjának.⁷⁵ A fennmaradt iratanyag tanúsága szerint a kolozsvári kirendeltségnek ennél sokrétűbb feladatai voltak: kérésre útiterveket készített, részt vett a helyi hatóságok szálloda- és vendéglátóhelyekkel szembeni hivatalos vizsgálataiban, külföldi vendégeket kalauzolt és az 1942 februárjában a Mátyás király tér 10. szám alatt megnyitott 120 ágyas OMIH-diákszallót is üzemeltetnie kellett. A szálló annak a nagyszabású programnak volt a része, amely olcsó diákszallásokkal kívánta ellátni a visszacsatolt területeket. Hasonló intézmény nyílt Rozsnyón, Székelyudvarhelyen és később Újvidéken is: az első éjszaka fejenként egy pengőbe, minden további éjszaka 50 fillérbe került, de még így is nyereséget hozott. A szálló hullámzó – 13% és 50% közötti, vagyis az átlag helyi szállodatelítettségnél rosszabb – kihasználtsággal működött 1944-ig, akkor légmentes szükségkórházzá alakították át. A kirendeltség más módon is részt vett az idegenforgalmi arculat alakításában: idegenvezetői tanfolyamot, fotópályázatot szervezett. Sőt, az 1940-es mezőkövesdi, kalocsai és kapuvári példán felbuzdulva népviselet-versenyt rendezett Kőrösfőn: 1941 júniusában több száz résztvevővel zajlott a verseny, amelyet nemzetpolitikai céllal rendeztek. Mivel Kós Károly és Visky Károly, a kolozsvári egyetem néprajz-professzora az utolsó pillanatban lemondta a zsűritagságot, így a nyelvész Szabó T. Attilának és a középkor-történész Váczy Péternek kellett beugraniuk, hogy egy második zsűriben értékelhessék (este fél kilencig!) a vártnál jóval több jelentkezőt, akik mind el szeretnék volna nyerni a 150 pengős fődíjat. A versenyt a rádió is közvetítette, és megjelent rajta Kemény János, Móricz Zsigmond, és a kolozsvári francia konzul is; a *Magyar Film Iroda* csak a rossz idő miatt nem tudott felvételeket készíteni róla.⁷⁶ Végül három első díjat és több másmilyen helyezést osztottak ki, így tízpengős VI. helyezéseket is megítéltek. Egy ilyen verseny nemzeti célja egyértelműen kiderül a két évvel későbbi széki népviselet-verseny értékelése kapcsán: „Tiszteletteljes véleményem szerint a

74 Ilyen vizsgálatra került sor 1941 áprilisában, szeptemberében, októberében, 1942 júniusában, decemberében, 1943 novemberében és 1944 júniusában.

75 Az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal szervezeti szabályzata. Bp. 1941. 23–36.

76 ANDJC fond 830, dosar 71, passim.

népviselési bemutató széki megrendezése nemzetpolitikai szempontból feltétlenül szerencsésnek mondható, minthogy a 85%-ban román lakosságú Szolnok-Doboka vm. egyik ősi magyar szigetének anyagi támogatását szolgálja”.⁷⁷

A sokrétű feladatkör ellátásában 2-3 beosztott tisztviselővel, egy hivatalszolgával és egy titkárnővel dolgozott a kirendeltség. Azt, hogy az erdélyi és a magyarországi mentalitás összecsiszolása nem volt éppen zökkenőmentes, jól mutatta egy 1943. novemberi eset is. Jancsika Albertet, a brassói EKE volt titkárát bő egy évvel korábban osztották be a kirendeltségre: a szállodaellenőrzés hanyag elvégzése miatt Horváth felelősségre vonta beosztottját, aki vállvonogatással, ordibálással, majd ajtócsapkodással válaszolt erre. Végül vette a kabátját és elrohant munkahelyéről. Horváth következőképpen széljegyzetelte az esetet hivatalos jelentésén: „Minthogy Jancsika Albertnek fenti – Magyarországon mindenestre szokatlan [! A. B.] – eljárása tiszteletteljes véleményem szerint súlyosan sértő”, javasolta a megbüntetését.⁷⁸ A felhevült hivatalnok bocsánatkéréssel és dorgálással megúsza végül az affért, amely jelzi, hogy milyen elképzelést alakított ki magának az Erdély iránt egyébként pozitívan elfogult magyarországi tisztviselő a helyiekről. Megjegyzése mélyebb tartalma szerint megrontotta a helyi erkölcsöket és szokásokat a „román világ”, netán a helyi magyarok a szigorú hivatali rendtartás és ügyintézés alacsonyabb fokán helyezkednek el, s ezért képtelenek elfogadni a Magyarországon alkalmazott normákat. Ez az attitűd nem volt egyedi: a kirendeltség „Reklamációk, vitás ügyek” feliratú dossziéi szerint az anyaországi utasok rendszeresen panaszkodtak a helyi MÁVAUT-buszvezetők „pimaszsága” és faragatlansága, a szállodai felárak, esetenként a szálláshelyek higiéniés viszonyai vagy az üdülőhelyi személyzet miatt, esetleg azért, mert a helyi tisztviselők nem kezelték megfelelő reverenciával a Magyarországról jövő vendégeket.⁷⁹ Mind a helyiek, mind a magyarországiak sokat panaszkodtak az IBUSZ kolozsvári irodájára, annak kelletlensége és pontatlan információi miatt.⁸⁰

Nyilvánvaló ellentét feszült az 1940-ben megfogalmazott tervek és a megvalósult turisztikai beruházások között; így nem lett sem „magyar Garmisch”, sem „székely Svájc”. Ugyanakkor – figyelembe véve a háborús körülményeket – a magyar kormány óriási, pengő százmilliókra rúgó idegenforgalmi és járulékos infrastrukturális beruházásokat hajtott végre Észak-Erdélyben. A Tolvajos-tető–Hargitafürdő, vagy a Sepsiukszád–Szent Anna-tó körüli utak kiépítésének a turizmus volt a fő indoka (az utóbbi nem készült el teljesen), és hasonló célból indították a Budapest–Kolozsvár–Marosvásárhely légi járatot is. Tetemes összegekre rúgtak például a nyaralóknak adott menetdíjkezdvezmények is, amelyeket a turistaszegzon stimulálására többször alkalmaztak a hatóságok, illetve beruházási kölcsönökkel segítették a kiemelt üdülőközvetek panziótulajdonosait. Az

77 Uo. dosar 112. 82. f. Horváth Elek jelentése a budapesti OMIH-nak, Kolozsvár, 1943. máj. 25. (az 1000 pengő összdíjazású versenyt az Országos Bokréta Szövetség hirdette).

78 ANDJC fond 830, dosar 126, 39. f. Horváth Elek az OMIH-nak, Kolozsvár, 1943. nov. 15.

79 Uo. dosar 59, 88, 122. passim.

80 Két karakteres panasz: gróf Bethlen Ádámé, uo. dosar 88, 19. f. Bethlen Ádám panasza, 1942. jan. 3. és gróf Wass Alberté: uo. dosar 59, Horváth Elek levele Wassnak, Kolozsvár, 1941. szept. 15.

OMIH vagy más állami szervek (például az *Országos Sportközpont*) támogatásával és az EKE osztályainak (vagy más, a régióba beáramló magyarországi egyesületek) menedzselésében számos menedékházat felújítottak (Bükkerdő stb.), kisajátítottak (Révi-barlang stb.), bővítettek (például Izvora, Nagybánya mellett) vagy újonnan felépítettek (Rozsály, Csáky-csúcs stb.).⁸¹ Utóbbiak közül, a ma is álló *Uz Bence* turisztaszálló Hargitafürdőn a leghíresebb, amelynek bokrétaünnepélyét 1941 októberében tartották, a szállót a következő évben át is adták. A Zilah melletti Nádas-tói menedékház bokrétaünnepélyét 1944. augusztus 20-ra tervezték – ez azonban elmaradt, bár az építési munkálatok még 1944 szeptemberében is tartottak, amikor Erdélyben már tombolt a háború.⁸² Az OMIH városi szállodák építését, illetve támogatását is tervbe vette, ezekből azonban nem sok készült el: Csíkszeredán és Máramarosszigeten húztak fel ilyen épületet.

Bár mind az idegenforgalmi kalauzokban, mind magánúton az OMIH és képviselői figyelmeztették az utazókat, hogy az erdélyi idegenforgalmi infrastruktúra messze nem olyan fejlett, mint a magyarországi, 1940 decembere, a katonai közigazgatás megszűnése után megindult a turisták rohama. Az IBUSZ első, reklámcélzatú útját már 1940. október 20-án megszervezte a visszacsatolt országrészbe,⁸³ a magánosok áradata azonban majd csak 1941 első felében kezdődött. Levelezőlapok, levelek százaiban bombázták a kirendeltségeket szállástippekért, utazási és túratervekért. Közép- és kiségzisztenciák, egyesületek érdeklődtek a helyi viszonyokról, hogy ellátogathassanak „Szép Erdélyünkbe”, elsősorban székelyföldi, másodsorban magaslati és fürdőhelyi pihenést keresve.⁸⁴ Megfigyelhető, hogy az első szezonban még minden szóba jövő üdülőhelyet ajánlott a kirendeltség, így sokszor kicsiny, vagy idegenforgalmi infrastruktúrával alig rendelkező helyeket is reklámozott: Málnásfürdőt (ahol a fürdőtelep egy részének tulajdonjoga még 1943-ban is rendezetlen volt), Sztánát, Paltotailvát, Ratosnyát, Csucsát. A visszajelzések és panaszok hatására az OMIH finomította kínálatát és megpróbálta orientálni a látogatókat: egyszerűen kihagyta az útikönyvből Málnásfürdőt, Bikszádöt és az egész Szilágyságot, és így nem kapott támogatást a sztánai és a csucsai strandfürdő terve sem. Az OMIH elnöke egy 1942-es nyilatkozatában a három csoportba osztott erdélyi nyaralóhelyek közül a nagyobb vendégforgalom ellátására képes üdülőhelyeket (Gyilkos-tó, Szováta, Borszék, Tusnád) és a kulturális értékkel bíró városokat (döntően Kolozsvárt és vélhetően Marosvásárhelyt) emelte ki, míg a többit úgy minősítette, hogy azoknál elsősorban a „természeti adottságok vannak meg”.⁸⁵

81 J. A.: Ebben az évben öt menedékházat épít az EKE. Erdély 40(1943) 13.: Az OSK 126 500 pengő támogatást ítél meg öt menedékház építésére.

82 R. M.: Ujra építünk! Erdély 41(1944) 125–128.

83 *Hajduczy István*: Az IBUSZ első autóbusz-kirándulása Erdélybe. Hungária Magazin 1940. 12. sz. 12–13.

84 Ezekből mustra: ANDJC fond 830, dosar 9. passim.

85 *Gál András* (sic!): Erdély idegenforgalmi fejlődése. In: Fürdőügyi és idegenforgalmi kongresszus i. m. 22.

A tervszerű politika és a háborús idők okozta, viszonylagos hazai jövedelmnövekedéssel kombinált valutáris korlátozások, továbbá a külföldi nyaralóhelyek elérhetetlensége nyomán az erdélyi idegenforgalom dinamikusan növekedett 1941 és 1943 között. E tekintetben részadatokra hagyatkozhatunk csupán, de Kolozsvár látogatottsága 1943-ban például 27,5%-kal nőtt az egy évvel korábbihoz képest: csaknem 60 ezer látogató 140 ezer vendégéjszakát töltött a városban és 3 millió pengőt költött. Ugyanebben a szezonban 100%-os kihasználtsággal működtek az olyan kisebb üdülőhelyek is mint Radnaborberek, Oláhszentgyörgy, Kérőfürdő, Kolozsfalva, Szamosfalva vagy Csucsá. Az első helyen 5200 vendég 23 ezer éjszakát töltött és 170 ezer pengőt költött, az eldugott Kolibicán pedig 700 személy 9 ezer vendégéjszakát töltött, 130 ezer pengőt hagyott ott.⁸⁶ Noha, az OMVESZ adatai szerint, már 1942-ben is jelentős volt a vendégforgalmi növekmény: miközben Magyarországon mindössze 4%-kal nőtt a falusi vendéglátóhelyek forgalma az előző évhez képest, Észak-Erdély területén az arány 56% volt.⁸⁷ Csík vármegyében 1942-ben jóval több mint 50 ezer vendég 2,3 millió pengőt költött nyáron, ebből kis híján egymilliót csak Borszéken. Máramaros vármegyében (annak erdélyi részén) húszezer vendég 361 ezer pengőt költött, ehhez jött még a Máramarosszigeten megforduló 12 345 turista 205 ezer pengőnyi kiadása.⁸⁸ A szovátafürdői IBUSZ-iroda vezetője 1943 nyarán azt írta Kolozsvárra, hogy a fürdőhelyen néhány napra lehetetlen csupán szobát kapni, legalább két hétre lehet lakhelyet foglalni, ám azt is hónapokkal előre el kell intézni. „A fürdőn olyan tömeg nyaral, amilyenre eddig példa nem volt”. Arra is akadt precedens, hogy 50 ember a szabad ég alatt volt kénytelen aludni a frissen érkező magyarországi látogatók közül.⁸⁹ Erdély egyre felkapottabb lett, amit az is bizonyít, hogy olyan hírességek jelentek meg itt, mint Bajor Gizi, aki 1943 nyarán a Gyilkos-tónál nyaralt.

A kolozsvári kirendeltség anyagai arról jelentenek még, hogy 1944 nyarára is volt számos érdeklődő, a számuk azonban augusztus második felében teljesen elenyészett, ami a román kiugrás és a harcok miatt nem meglepő. Horváth Elek a német megszálláskor sem hagyta el népszerűsítő buzgalma: „A kirendeltség a hónap második felében nagy mennyiségű német nyelvű »Erdély« prospektust osztott szét a német Véderő tagjai között” – jelentette 1944 márciusáról (de a megszállás tényére csak ennyi utalt).⁹⁰ A kirendeltségvezetőt behívták katonának, majd nemsokára elbocsátották a szolgálatból. Még nyáron is szorgalmasan inspiciálta Észak-Erdély vidéki szállodáit. Az egyre ritkább iratanyag a tevékenység elapadásáról látszik tanúskodni. 1944. szeptember 14-én Brandenstein OMIH-elnök utasítást adott az evakuálásra, és Sopront jelölte ki a kirendeltség munkatársai számára felvevőterületként. Mivel ekkor már a várostól néhány ki-

86 ANDJC fond 830, dosar 119, kérdőívek az 1943-as szezonról.

87 Uo. dosar 120, 17. f. OMVESZ-kimutatás.

88 OMIH Tájékoztató Közlemények 1943. márc. 25. 6. (OSZK At. 18/1943.)

89 ANDJC fond 830, dosar 118, 65. f. Záborszky Árpád, IBUSZ-irodavezető Horváth Eleknek,

Szovátafürdő, 1943. júl. 10., ill. uo. 57. f. Horváth Elek Szigethi Ilonkának, Kolozsvár, 1943. júl. 12.

90 Uo. dosar 140, jelentés 1944 márciusáról.

lométerre délre, Tordánál dörögtek az ágyúk, nem volt mód a kitelepítésre, vagy talán járművet nem sikerült szerezni – az iratanyag mindenesetre helyben maradt. A menekülő kirendeltségvezető utolsó intézkedéseként a hivatali altiszt, Láposi István lelkére kötötte, hogy hibátlan állapotban őrizze meg az iroda és a szálló berendezéseit, egyúttal utasításba adta, hogy az idős hivataloszolga az OMIH által rendszeresített egyenruhát „hivatali alkalmazotti minőségének hangsúlyozására – rendszeresen viselni köteles”.⁹¹ El lehet képzelni, hogy az egyenruhára csak távolról is emlékeztető öltözék milyen veszélynek tette ki viselőjét a szovjet csapatok október 11-i bevonulása után. Láposi István további sorsáról nincs információnk. Horváth Elek 1945 után először filmgyártó vállalattal kísérletezett Budapesten, majd 1948-ban elhagyta az országot. Ausztrián keresztül az Egyesült Államokba ment, könyvtárakban és tudományos gyűjteményekben dolgozott, nyelviskolában tanított és szerepet vállalt a magyar katolikusok mozgalmában. 1994-ben hunyt el Washingtonban.

„Eminens nemzeti érdek”

Az, hogy a vázolt nagyszabású elképzelések hogyan szolgálták a turizmusfejlesztés és a nemzeti pozícióépítés (és a kirekesztés) együttes ügyét, a nagy állami akciók elemzésével ellenőrizhető.

Kolozsváron is elsődleges feladatnak számított a román múlt nyomainak eltüntetése. Az erdélyi értekezlet közönsége előtt maga a miniszterelnök fejtette ki, hogy a román időszak épületei, különös tekintettel a templomokra „csak annyira műemlékek, mint amennyire vaj a művaj” – majd gyorsan bocsánatot kért a hasonlatért. Programjában nem (csak) a rombolás szerepelt, amiben eltért az előtte szóló Kiss Elek unitárius püspökhelyettes javaslatától. A városi és falusi hivatalos épületeknél a romános ornamentika eltüntetése szerepelt célként, a templomoknál nem egységes elbánást javasolt, hanem politikai krédójához híven mérlegelni kívánt és elképzelhetőnek tartotta azok átalakítását, az épületek megtartását, de nem zárta ki a lebontást sem.⁹² A külső nyomok eltüntetése volt Kolozsváron is a legfőbb törekvés. A túlságosan szem előtt lévő (például az idegenforgalmi prospektusokban is látszó) román cégfeliratokat az OMIH „megengedhetetlennek” tartotta, továbbá csökkenteni kellett a csak románul tudó bérkocsisok számát és a panaszok hatására át kellett állítani pengő alapúra a kolozsvári bérkocsik taxióráját.⁹³ Ez persze mellékes kísérője volt csupán a „magyar Erdély” kialakítását célzó törekvéseknek a vendéglátóiparban.

Egy magyar szakértői bizottság 1941 elején végigjárta a székelyföldi fürdőket és felmérte a korszerűsítésükhöz szükséges tőke- és beruházásigényt. A súly-

91 Uo. dosar 150, Horváth Elek utasítása Láposi Istvánnak, Kolozsvár, 1944. szept. 19.

92 MOL K 28, 267. cs. Erdélyi értekezlet jegyzőkönyve, 139. f.

93 ANDJC fond 830, dosar 44. Gál László levele Keledy Tibor polgármesternek, Budapest, 1941. nov. 29. Uo. dosar 53. 1941. márciusi, augusztusi jelentés. Uo. dosar 129. 1943. márciusi jelentés.

ponti fürdőhelyek: Szováta, Tusnád, Borszék és Gyilkos-tó szállodáit és panzióit megtekintve a bizottság (amelynek tagja volt, egyebek közt, Horváth Elek, ekkor még mint „erdélyi idegenforgalmi főmegbízott” és Székely Géza, csíkszeredai OMIH-képviselő is) arra jutott, hogy a már beadott és a még beérkező kölcsönkérelmekben körülbelül 1,5 millió pengőnyi hiteligény merül fel a székelyföldi szállodaipar rekonstrukciója során. De annak érdekében, hogy ne kerüljön mindez oly sokba az államnak, az addig beérkezett 167 igénylőt (több mint egymillió pengőnyi hiteligényt) három csoportra osztották. Az elsőbe azok a panziók és szállók kerültek, melyek tulajdonosai magyarok voltak (95 kérelmező). A másodikba azokat sorolták, melyek bonitása és/vagy nemzeti elkötelezettsége „nem megnyugtató” (13 kérelmező); végül a harmadikba került a csaknem hatvan román villa tulajdonosa, akik elhagyták ugyan Észak-Erdélyt (vagy már a döntés előtt is másutt éltek), de mód nyílt elhagyott épületeik felhasználására.

Átszámítások után a bizottság arra jutott, hogy a forgótőke bevonása mellett központilag kell rendezni a fürdőtelepek árviszonyait, mert az erdélyi árak 30–50, sőt 100%-kal magasabbak a magyarországiaknál, jöllehet a szálláshelyek komfortfokozata átlagosan alacsonyabb az itthoniaknál. Javaslatot tettek az iparengedélyek felülvizsgálatára is: a korábbi román gyakorlat e tekintetben megengedőbbnek bizonyult, mert nem volt szükség a szoba kiadásához iparengedély kiváltására. A magyarországi gyakorlat átvételétől azt remélték, hogy „ezáltal a vendéglátásban nemkívánatos elemeket ki lehetne zárni”. Ugyancsak rendezni kívánták a borralaló kérdését és a többi fürdőhelyi árat is szabályozni szerették volna. Összességében a székelyföldi fürdőkről azt állapította meg a bizottság, hogy „az említett négy fürdőhely vendéglátóipari felkészültsége jobb mint a balatoni fürdőké, ha hiányzik is itt a Balaton mellett színvonalat jelentő nagy szállodák kategóriája”. Ha javul a közlekedés, és az árak a fizetőképes kereslethez viszonyulnak, jó szezonra nyílik kilátás, bízni lehet tehát abban, hogy az erdélyi fürdők iránti érdeklődés tartós lesz.⁹⁴ Hamarosan törvényes lehetőség is adódott a román tulajdonú panziók átvételére és kényszerbérletére: az 1941. április 3-án megjelent 2540/1941. számú ME-rendelet intézkedett a román tulajdonban álló, vagy elhagyott fogadók, panziók kényszerbérletbe adásáról. A rendelettel kapcsolatos feladatokat taglaló körlevél leszögezte, az igények és a helyzet felmérése (az alispánokkal való előzetes egyeztetés után) az erdélyi OMIH-kirendeltségekre hárul. A tájékoztató körlevél azt is közölte, hogy: „A kirendeltség legyen óvatos a tekintetben, hogy az esetleg kényszerbérbe adandó szálloda és panzió bérét hogyan állapítják meg. Gondoskodják a kirendeltség arról, hogy bérlőként magyar ember jelentkezzen és lehetőleg magyar ember kerüljön a bérletbe. Erre tekintettel pedig a bérösszeget és a bérlet feltételeit a legméltányosabban kell a közigazgatási hatóságnak megállapítania.”⁹⁵

94 Uo. dosar 153, passim. Jelentés, d. n. [véltetően 1941 eleje].

95 Uo. dosar 64, Gál miniszteri osztálytanácsos az OMIH kolozsvári kirendeltségének, Budapest, 1941. ápr. 9.

Ezt a körülményt – az iratokból kitetszően – a kirendeltség vezetői mindig szem előtt tartották. Így jártak el például a szamosfalvi gyógyfürdő ügyében, ahol egy kolozsvári ügyvéd 30 ezer pengős kölcsönhöz juthatott az *Erdélyi Bank Rt.*-től, az erdélyi idegenforgalmi beruházási kölcsönakció terhére. A tranzakció „nemzetpolitikai szempontból igen fontos” – oszlatta el Horváth Elek az *Erdélyi Fürdők Szövetségének* aggályait.⁹⁶ Volt ugyanakkor példa arra is, hogy a Romániában maradt villatulajdonossal, a reprezentatív szovátai Rica-villa tulajdonosával, Marius Sturza egyetemi tanárral megpróbáltak egyezkedni. Horváth Elek felvetette a központnak, hogy OMIH-szállót is lehetne belőle csinálni, válaszul kemény ledorongolást kapott Budapestről: a hivatal nem foglalkozik ilyesmivel, mert állami pénzen nem csinálnak konkurenciát a vendéglátóiparnak egy prosperáló fürdőhelyen.⁹⁷ A kényszerbérlet később valószínűleg ezt az ügyet is – legalábbis egy időre – megoldotta. A menedékházak visszavételénél hasonló folyamatok játszódtak le, az előbbinél is kevesebb jogi háttérrel. A révi menedékházat megszerezte az EKE a Mateescu-uradalomtól, de a „zsidó bérlőtől csak lelépési pénz” lefizetése fejében „szabadulhattak meg”.⁹⁸ Elszörtan arra is találni példát, hogy nemcsak a román tulajdonos jelentett immár problémát, hanem a hargitafürdői üdülőtelepre bezállásolt román nemzetiségű munkaszolgálatosok is. A fürdő bérlője azzal érvelt „összebb szorításuk” mellett, „hogy nagyon a fürdő róvására [sic] megy ez a sok oláh munkás a fürdő területén való elhelyezése”.⁹⁹

A román nemzetiségű vállalkozók számára minden szempontból kedvezőtlen helyzetben figyelmet érdemel a kolozsvári *Astoria* szálloda ügye. Bár a városi iparendedélyek felülvizsgálatát már 1941-ben általában a városi hatóságok végezték, az *Astoria* valószínűleg azért úszta meg kezdetben a tulajdonosváltást, mert a bevonulás után itt, a reprezentatív Horthy Miklós út 3. alatt székelt a honvéd IX. hadtest parancsnoksága. A katonák kivonulása után, 1942 januárjában bevonták ugyan a szálloda iparendedélyét, az azonban 1942. december 12-én újra megnyitotta a kapuit. Sem a városi hatóságok, sem az OMIH-kirendeltség hivatalnokai egy perc nyugtot sem hagytak a szállónak: rendszeres ellenőrzéseket rendeztek, havonta bekérték a számadásait (amit egyetlen más szállodával sem tettek meg) és időről-időre szóba került a szálloda kisajátítása például kórház céljaira. A nyilvánvalóan jó hatósági kapcsolatokkal (és agilis magyar ügyvéddel) rendelkező tulajdonosok elkerülték az intézmény igénybevételét, sőt egy kijelölt (magyar) üzemeltetőt is sikerült kiakolbólítaniuk 1942 folyamán. 1944 márciusa után ez már nem folytatódhatott tovább, a helyi *Gestapo* főhadiszállása épp itt talált magának helyet. A megnyitás után Horváth kirendeltségvezető kényszeredetten elismerte, hogy a 150 ezer pengőért felújí-

96 Uo. dosar 78, Horváth Elek Müller Hermannak, Kolozsvár, 1941. okt. 10.

97 Uo. dosar 63, Gál tanácsos levele Horváth Eleknek, Budapest, 1941. febr. 11.

98 Az Erdélyi Kárpát Egyesület 1941. évi közgyűlése i. m. 182.

99 ANDJC fond 830, dosar 84, Orbán Gáspár hargitafürdői bérlő az OMIH-nak, Csíkszereda, 1942. jún. 5.

tott szálló (amelynek egyik főrésztvényese ráadásul vasgárdista volt) „ez idő szerint vendéglátóipari szempontból a város legkitűnőbb szállodája” és 130 szobája nagyban hozzájárult a várost sújtó szállodai férőhely-hiány csökkentéséhez, a tulajdonosai pedig 100%-ban eleget tettek minden hatósági kívánalomnak.¹⁰⁰ A kirendeltség is gyakran itt szállásolta el a vendégeit.

Mások persze nem voltak ilyen ügyesek vagy szerencsések. A kolozsvári szállodai iparendedélyek revíziójánál elsődleges szempont volt a zsidó vállalkozók kiszorítása. Ezt jobbára a városi hatóságok végezték, a folyamatot követni lehet azonban a kolozsvári OMIH-kirendeltség irataiból is. Az 1941-ben lezajlott iparendedély-revíziók kapcsán számos üzem bérlőt, működtetőt cserélt, vagy egyenesen megszűnt (a *Korona* és az *Európa* fogadó 1941 decemberében, de az előző szeptemberben nyolc másik, zsidó vagy román tulajdonú szálloda iparendedélyét vonták be, köztük a *New York*-ét, az *Excelsior*-ét és a *Transylvaniá*-ét). 1943 elejére összesen egy zsidó tulajdonú szálloda maradt csupán Kolozsváron (a Horthy Miklós út 30. alatt), valamint egy első és egy másodosztályú vendéglő maradhatott zsidó tulajdonban – ekkor azonban újabb revízió-hullámot készítettek elő Budapesten.¹⁰¹ A tulajdontól való megfosztás után – a román munkaszolgálatosokéhoz hasonló módon, de ugyancsak elszigetelten – a térből való kiltítás igénye is megfogalmazódott: „a zsidó kereskedők utazása az autóbusz-forgalom nagy teherterele” – jegyezte meg Csucsá község beszámolója az 1942-es idegenforgalmi idényről.¹⁰²

Néhány zárógondolat

Végigtekintettem az 1940 és 1944 közötti észak-erdélyi „kis magyar világ” egy eddig nem vizsgált aspektusát. A visszatérés eufóriáját hamarosan a hétköznapi robotja váltotta fel, az erdélyi magyar társadalom pedig hamarosan megismerkedhetett a két világháború közötti Magyarország sötétebb oldalaival is: a bürokratizmussal, a szigorú hierarchiával és az intoleráns politikai kultúrával. A nagyra törő kormányzati tervek Erdély turizmusának fejlesztéséről a pénzühiány miatt részben megfeneklettek, de a megvalósult tervek is komoly budapesti erőfeszítésekről tanúskodnak.

A pengő százmilliók mögött megbújó ideológiát vizsgálva arra a megállapításra juthatunk, hogy a turizmus nemzeti céljai jól egybecsengtek a korszakban a hivatalos Magyarország nemzeti, esetenként kirekesztő ideológiájával; ebből kiindulva e korszakban vált, válhatott normává az Erdélybe utazásnak, mint „nemzeti zarándoklatnak” a beállítása. A hazafias kötelességként felfogott nyaralást a

100 Uo. dosar 86, 4. f. Horváth Elek az OMIH-nak, Kolozsvár, 1942. dec. 15. és uo. dosar 118. 166–167. f. Jegyzőkönyv az 1943. ápr. 15-i értekezletről a szálloda igénybevétele tárgyában.

101 Uo. dosar 119, 126. f. Gál tanácsos Horváth Eleknek, Budapest, 1943. jan. 5. (melléklet).

102 Uo. dosar 109, Csucsá község beszámolója, d. n. [1942. okt.]. Lehetséges ugyanakkor, hogy csak egy virulensen antiszemita jegyző (vagy a jelentés más összeállítója) mániájáról van szó: egy évvel később megismétlődött ugyanez a fordulat a csucsai jelentésben.

széles körben terjesztett kormányzati propaganda is erősítette, amit jótékonyan segített a turisztikai sajtó és a kiemelkedően sok útikönyv, valamint kedvezett neki a külföldre utazás akkori ellehetetlenülése is. (Nem árt újból hangsúlyozni: ebben a négy évben annyi útikönyv jelent meg Erdélyről, mint az 1788–1940 és az 1944–1986 közti időszakokban összesen). Az *Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal* és más turisztikai szereplők szelekciós mechanizmusa felfokozta azt a századelő óta tartó folyamatot, amely Erdélyt a néprajzilag jól megragadható két tájegységgel, Székelyfölddel és Kalotaszeggel azonosította. (Az azonosulás/azonosítás csírái fellelhetők voltak már Gyarmathy Zsigáné munkáiban, Ady kultuszának kalotaszegi vonatkozásaiban, vagy az első világháború előtt és az alatt aktív erdélyi politikai lobbi Székelyföld elmaradottságát kifogásoló írásaiban is. Ebben az összefüggésben a Székelyföld 1940 utáni fejlesztése egyfajta adósság-lerovásként értelmezhető.)¹⁰³ Talán soha nem volt olyan intenzíven jelen Erdély a modern Magyarország közbeszédében mint 1940 és 1944 között, ami nem is múlt el később nyomtalanul. Ez időben zajlott a mai napig bejáratott turistacsoportok (Nagyvárad–Kolozsvár–Marosvásárhely–Székelyföld) valorizálása, míg az ezen a körön kívüli területek (Szilágyság, bizonyos mértékig Szatmár) szélárnyékba kerültek. Ez a máig ható turistasztenderd a sajtóban és a könyvekben az etnikailag homogén Erdély víziójával társult, egy olyan tér képzetével kapcsolódott össze, melyből hiányoztak a románok, a zsidók és a szászok. Hiba volna egymásutániságot feltételezni (hiszen a folyamatok sokszor párhuzamosak, és nem is mindenhol jellemzőek), de általános tendenciájában ez a térfoglalás úgy festett, hogy már nemcsak a könyvekből, hanem a térből (utcatáblák, épületek, vagy egyszerűen csak a település utcái, illetve a buszok), majd pedig a tulajdonukból is kiszorultak a románok és a zsidók.

A propaganda által szuggerált archaizáló-folklorizáló, féloldalas modernizációt előrevetítő (sí, fürdés és háziipar) kép olyannyira szívósnak bizonyult, hogy ma is döntően ez határozza meg a magyarországi Erdély-imázst. Ráadásul úgy, hogy ellenpontként a korban felépített, „civilizációs bástyának” tekintett nagyvárosok sem magyar karakterűek többé, így a rurális mozzanatok mára elszaporodtak és mind nehezebben illeszkednek a mai Erdély képéhez.

103 A mulasztások pótlásának kontextusáról: *Oláh Sándor*: Kivizsgálás. Írások állam és társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989. Csíkszereda, 2008. 28.

BALÁZS ABLONCZY
A SHELTER
TRAVEL DEVELOPMENT AND NATION-BUILDING
IN NORTHERN TRANSYLVANIA BETWEEN
1940 AND 1944

On the basis of records, guidebooks and other archival material kept in the archives of Cluj, the study analyses the relations between touristical development and the creation of national identity appearing in Hungary during the World War. In 1940, when Northern Transylvania was annexed to Hungary from Romania, the government elaborated far-reaching development plans in order to revitalize the economy of that part of the country. The Székely land was the most distant area from Budapest, and it represented the possibility of the rise by developing tourism and domestic industry. Nevertheless, not only the buildings of hotels, rest houses and ski-jumps and the infrastructure improvements deserve attention, but the effort of the government and local authorities to gain national support and to carry on the projects at once. The paper explains how the institution system of Hungarian tourism grew in Northern Transylvania and how the tourist propaganda created the image of "Hungarian Transylvania". Furthermore, it also deals with those specific measures of the government which were meant to oust the Romanians and the Jews first from the streets (by removing trade-signs etc.), then from the travel guides, the tourist press (presenting Transylvania as an exclusively Hungarian region, not as a multiethnic one), and finally from the branches of tourism (closure of restaurants and hotels, selecting the tenants of public baths etc.). On the basis of analysing international technical literature the study concludes that the related four years have still significant influence on the image of Transylvania in Hungary up to the present: identifying the region with the Székely land and Kalotaszeg (a small ethnic Hungarian region between Cluj and Oradea with rich folk traditions), creating the tourist image and arousing the tourists' interest can be all attributed to this period, when crowds of the Hungarians left for "national pilgrimage" to Transylvania in order to strengthen the local Hungarian economy by their visit.